

IS COMPARATIEVE FILOSOFIE ZINVOL?

Een bescheiden filosofisch testament

Ulrich Libbrecht

23 december 2002, Zulzeke-Kluisbergen

Het behoort tot de *bon ton* in onze westerse filosofische traditie de comparatieve filosofie als een onmogelijkheid te verwerpen. Dit houdt meteen het praktische voordeel in dat men de niet-westerse filosofieën niet hoeft te bestuderen. De toon voor deze houding is door Hegel gezet: universele uitspraken gebaseerd op een beperkte lokale veldkennis.

Ter vergelijking. Is elke religie interpreteerbaar vanuit het christendom? Laten we niet vergeten dat vele grote religies hetzij pantheïsmen, hetzij atheïsmen zijn. Deze religies hebben zich evenwel ontplooid tot fundamentele culturelementen. Is het niet wijzer te stellen dat elke religie haar eigen karakter heeft en dat vergelijking ervan niet kan uitgaan van één van deze religies. Doet men dit wel dan kan men alle andere religies alleen negatief definiëren: het zijn ketterijen.

Waarom probeert men dergelijke benadering halsstarrig vol te houden op het domein van de filosofie? Waarom blijft men beweren dat er slechts één filosofie bestaat, uiteraard de onze, en dat deze het objectieve criterium vormt om de andere filosofische tradities te beoordelen?

Filosofie heeft als doel een 'afbeelding' van de werkelijke werkelijkheid op te bouwen. Dit is, evenals de wetenschap, een beeld dat mede bepaald is door de culturele Umwelt waarin het ontstaat en groeit. Het blijft dus een subjectief beeld, dat weliswaar intersubjectief is (een soort agreement) of er naar streeft transcendentiaal subjectief te zijn (logisch afgeleid uit onze subjectiviteit). In de westerse traditie werd dit beeld principieel vastgelegd in de Griekse filosofie, waar één benadering de overhand heeft gehaald. Dit was de rationele benadering, die de fenomenale wereld interpreteerde als de onvolmaakte verschijning van een eeuwige zijns wereld. Het **zijn**, bepaald door het identiteitsbeginsel, werd het object van het rationele denken en de filosofie werd gedefinieerd als een rationele zijnsfilosofie. De westerse filosofie had nog lange tijd af te rekenen met het christendom, dat pretendeerde over een eeuwige waarheid te beschikken, die immuun was voor het filosofisch denken. De moderniteit begon de religie af te zonderen op haar eigen domein en richtte al haar aandacht op de wetenschap, vooral op de natuurkunde. Ze had uiteraard niet kunnen vermoeden dat ze daardoor haar eigen dood in huis had gehaald, want 'das Ende der Philosophie' is het normale gevolg van de begrenzing van haar eigen domein. Filosofie had hoe langer hoe minder behoefte aan metafysica en de fysica kon haar eigen 'filosofische' problemen best zelf oplossen in de wetenschapsfilosofie.

De moderne filosofie was totaal onbekend met andere filosofische tradities en kon dus op zelfgenoegzame manier werken aan een pure rationele filosofie. Hierdoor werd het ***zijn**, d.i. de diepere Werkelijkheid, meer en meer gereduceerd tot **zijn**, d.i. de rationele werkelijkheid. In de euforie van de razend snelle ontwikkeling van de wetenschap werden wij dit aanvankelijk niet eens gewaar. De andere vormen van kennis trachtten overeind te blijven door zichzelf te definiëren als 'Geisteswissenschaften', maar deze konden geen eigen strenge methodologie ontwikkelen en moesten zich overeind houden met hermeneutische benaderingen, in de regel van geschreven teksten (die zelf in feite ook geen intrinsieke waarheidswaarde hebben). Dat dit alles eenmaal moest uitmonden in een rationaliteitscrisis, die ontstaat uit het feit dat wij gewaar werden dat een groot deel van de Werkelijkheid aan onze methodologie ontsnapte, lag voor de hand, maar wij probeerden het absoluut vertrouwen in de ratio te bewaren.

Contact met de **Indische filosofie** deed onze westerse pretenties alleen maar toenemen, want het Indisch denken kwam ons aanvankelijk voor als een conglomeraat van warrige en wazige ideeën, een mengelmoes van religie en pseudo-filosofie, een onlogisch allegaartje. Als wij nu echter vaststellen hoe mager de kennis van het Indische denken twee eeuwen geleden was, dan kunnen wij met Hegel, die meende dat zijn kennis volstond om een algemeen oordeel te vellen, alleen maar medelijden hebben. Het veldwerk dat wij eeuwen lang ten aanzien van de Griekse filosofie hebben bedreven, moesten wij minstens ook op de rijke Indische tradities toepassen, maar missionarischer en filologische onkunde resulteerden in minachting, die in de koloniale periode wel gelegen kwam. Uiteraard gaat het hier om een vreemde traditie en de Indologie kan zich uiteraard niet zo snel ontwikkelen als de Graecologie, omdat het nu eenmaal om een exotische discipline gaat. Vaak hoort men dat de Indiërs maar zelf dit probleem moeten oplossen, precies alsof het de moderne Grieken zijn die hun eigen filosofie hebben ontsloten. Enige omzichtigheid is dus wel degelijk geboden en overhaaste besluiten zijn nog steeds uit den boze.

Bij mijn studie van de Indische filosofie werd ik evenwel gewaar dat hier totaal andere concepten aan de orde waren dan in de westerse traditie. Het kwam dus bij mij niet op mij te beperken tot het 'gelijke' en dus, bijvoorbeeld de westerse logica in haar Indische vorm terug te zoeken, of de christelijke theologie in de Indische metafysica te projecteren; ik voelde mij bijzonder aangetrokken tot het 'ongelijke', tot het 'andere', tot het niet-westerse. Vooral het boeddhisme trok mij in zijn filosofische andersheid heel sterk aan, het vormde een werkelijke uitdaging aan mijn filosofische verbeeldingskracht. Toen ik dreigde te verdrinken in de overvloed van literatuur heb ik het besluit genomen iets erg onwetenschappelijks te doen: ik wilde op het literaire boeddhisme een *actieve reductie* toepassen, d.w.z. dat ik het zou proberen te reduceren tot zijn fundamentele 'logica'. Dit had als gevolg dat ik vijf lange jaren in de hermeneutische cirkel heb rondgedraaid. Ik beperk me hier tot een zeer fundamenteel concept, dat van de Leegte (*sunyata*). Ik kende het begrip 'Niets' alleen uit zijn westerse nihilistische interpretaties, maar het was mij ook al opgevallen dat men in de westerse mystiek ook sprak over God als over 'een zuiver Niets'. Maar ik voelde duidelijk dat de Leegte eigenlijk de Volheid is en dat het alleen gaat om een conceptuele Leegte: leeg voor mijn ratio, maar vol voor...ja, voor wat? Er moest in de menselijke psyche een ander faculteit voorhanden zijn waarmee wij deze Leegte kunnen ervaren. De rationaliteit heeft eigenlijk haar wortels in de dierlijke fylogenetische kennis en is geen faculteit van de 'ziel'. Zou het ook niet zo zijn dat de ervaring van de Leegte moest gerelateerd worden aan de emotionaliteit, die in het dierlijk leven zulke grote rol speelt? En dat deze emotionaliteit ook een transcendente dimensie heeft? En dat zij samen met de rationaliteit een transcendente vorm van informatie is? Ik besloot dan de emotionaliteit niet langer te beschouwen als een deficiënte vorm van rationaliteit, maar als een faculteit sui generis. Daarmee werd voor mij ook plots de betekenis van de meditatieve benadering van de werkelijkheid duidelijk: meditatie is een methode om transcendente emotionaliteit op te bouwen. In het westen werd emotionaliteit in de regel afgestaan aan de psychologie, die uiteraard een 'ziel-kunde' is. Maar wat was dan die Leegte? Laten we ons eerst afvragen wat de Volheid aan kennis, de omniscientia is. Dit weten we niet: deze behoort tot het *Mysterium mundi*. We kunnen derhalve dit begrip alleen invoeren als een steunpunt op oneindig, als een limietbegrip. We hebben er geen idee van wat die fameuze waarheid nu uiteindelijk is. De moderne fysica heeft ons wel genezen van de idee dat deze Waarheid logisch kan gededuceerd worden. Vanuit het westers rationeel standpunt is deze Leegte een Niets, maar dan een 'no-thing', een Niet-iets. Het **niet-zijn** is als negatie uiteraard gevaarlijk speelgoed, omdat men vaak, naar een idee van Heidegger, vergeet dat het Niets fundamenteeler is dan het Niet (d.i. dan de ontkenning, die een rationele categorie is). Deze Leegte is eveneens een steunpunt op oneindig: de ervaring van de Leegte is slechts zeer sporadisch en zeer momentaan. Het gevaar dat deze Leegte bedreigt is dat ze omgezet wordt in een concept, bijvoorbeeld God, waardoor we de indruk hebben dat we ze kunnen toevoegen aan onze rationaliteit en dus een waarheid over God kunnen kennen, die we in de theologie beschrijven. Dit is niet alleen in het christendom gebeurd,

maar ook in Indië. Het boeddhisme als filosofie heeft mij geleerd dat we deze Leegte conceptueel leeg moeten laten. Deze Leegte is niets ander dan het werkingsveld van het Mysterium mundi.

Later begon ik te begrijpen dat het ook hier om een partikel-veld complementariteit gaat: het ***Zijn** reveleert zich als een verzameling van fenomenen, die met de ratio kunnen begrepen worden, maar ook als een veldwerking, die door mijn emotionaliteit gecaptureerd wordt. Om zulk diep inzicht kon ik het boeddhisme alleen maar dankbaar zijn; dit was een aspect dat in de westerse traditie totaal in de marge was geraakt en als mystiek werd aangeduid en in de regel niet als filosofie werd beschouwd.

Mijn sinologische studies hebben mij uiteraard in contact gebracht met het **Chinese** wereldbeeld, dat in zijn diepste diepte eigenlijk taoïstisch is. De westerse denktraditie heeft nooit de filosofische dimensie van de pure natuur onderkend: de fenomenaliteit droeg, door haar onbestendigheid, altijd het karakter van het vergankelijke, en het was precies het onvergankelijke dat het object van de filosofie was. De Griekse filosofie heeft dan ook de wordingsdimensie van het bestaan als een afgeleide beschouwd, en niet als een fundamenteel gegeven. Wat mij in de Chinese filosofie zo aansprak, was het concept *tzu-jen*, het vanzelf-zo. De wereld werd beschouwd al de niet reduceerbare grond van alles, als de ultieme realiteit. Wij waren gewoon, vanuit de Joodse traditie, de vraag naar de oorzaak van die wereld te stellen. Bevond zich die oorzaak buiten de wereld dan werden wij uitgeleverd aan een onoverkomelijk dualisme. Ook op het Chinees denken probeerde ik een actieve reductie toe te passen. Ik ging daarbij uit van de vraag welke de filosofische status is van een wereld zonder mensen, die inderdaad miljoenen jaren heeft bestaan. Deze vraag werd in de westerse traditie voor de evolutieleer niet gesteld; omdat volgens de Bijbel de wereld maar een paar duizend jaar oud was en de schepping in een week tijd verliep. De wereld zonder mensen is een wordingswereld, een wereld waarin alles onophoudend verandert. Deze wording verloopt volgens trillingspatronen, vanaf het atoom tot en met het universum: alles vibreert. De Chinese logica moet dus een beschrijving van deze patronen bevatten. Dit is inderdaad het geval: het tao-begrip, de yin-yang ritmen, de hexagrammen ... constitueren een logica van de **wording**. Toen ik deze logica opzocht in de fenomenaliteit, stelde ik inderdaad vast dat niet alleen in de levende natuur alles beheerst wordt door bioritmen, maar dat ook de 'dode' natuur niet bestaat uit dingen, maar uit trillingsvelden, zoals de quantenfysica ons leert. Daardoor werd de waarde van deze denkpatronen mij duidelijk. Het zou wel eens kunnen dat er uiteindelijk van de beschrijving van de natuur in Griekse logische patronen niets overblijft dan een statische afbeelding in onze subjectiviteit. Maar ook ik ben een deel van deze grote Wording.

Vanuit deze actieve reducties van het Chinees, het Indisch en het Griekse denken begon ik mij te realiseren dat ik mijn **subjectiviteit** moest herschikken. Ik kon niet langer aannemen dat het **Worden** en het **Niet-zijn** herleidbaar waren tot het **Zijn**, en dat de Griekse interpretatie van de filosofie de universele interpretatie van de wereld was. Ik noemde de totaliteit van dan af het ***Zijn** en aanvaardde dat dit zich op de eerste plaats openbaart in de fenomenaliteit, d.i. in de wordingswereld, die, zoals Rilke het uitdrukt, de 'reine Raum' is, het zuivere bestaan. Dit bestaan is een Grote Harmonie van trillingen. Daarom wil de taoïst in zijn eigen leven deze harmonie herstellen door het *wu-wei*, het niet-ingrijpen, als fundamenteel principe te stellen.

Maar het ***Zijn** brengt de mens voort en in deze mens ontwikkelen zich de twee transcendente dimensies van het bestaan: het Zijn, dat door de rationaliteit 'ontborgen' wordt, en het Niet-zijn, de Leegte, die door de emotionaliteit gereveleerd wordt. De mens is de hoogste expressie van het ***Zijn**, en dit ***Zijn** kan dus alleen maar afgebeeld worden in mijn subjectiviteit. Dit betekent dat de Griekse filosofie alleen maar een zijnsfilosofie (φ) is, en geen universele Filosofie (Φ). Dit doet geen enkele afbreuk aan de waarde van de Griekse filosofie, maar levert ze onverminderd uit aan de wetenschap, die gekenmerkt is door gesloten systemen, lineaire causaliteiten, autonome lineaire tijd, lege

mathematische ruimte. Wat moet er nu gebeuren met mijn emotionaliteit? Is dit een franje van het bestaan, waaraan niets wezenlijks beantwoordt? En kan ik de fenomenaliteit uitputtend beschrijven in termen van rationaliteit? Zijn bioritmen herleidbaar tot feedback modellen of zijn het autonome niet-reduceerbare ritmen? Ik kan mij akkoord verklaren met de stelling dat de enige echte filosofie de grieks-westerse is, maar dan beperkt tot de wereld van de zijnden. Het is voor mij een ϕ -filosofie en geen Φ -filosofie. Dit betekent meteen dat de fameuze theorieën over Alles alleen betrekking hebben op de rationele dimensie.

Ik ken mijn eigen emotionaliteit en weet dat ze niet alleen bestaat uit 'les passions', maar ook uit transcendente ervaringen, die ik als mysticiteit aanduid. Religiositeit ontwikkelt zich rond een kern van mysticiteit; verdwijnt deze kern dan onttaardt religie tot magie. Dit staat volkomen parallel met de rationaliteit: niet elke logische uitspraak is ook wetenschap; niet elke religieuze act is ook mystiek. Dit betekent dat ik religies erken in hun bijdrage aan de zinvolheid van het bestaan, maar dat ik niet aanneem dat hun leer de kern is van de religiositeit. De transcendente gevoelens ontstaan wanneer ik in contact kom met het bestaansmysterie. Deze ervaringen zijn echter niet conceptualiseerbaar, en daarom zijn dogma's nooit de kern van het religieus bewustzijn. Deze conceptuele Leegte, die de Volheid van ontroering is, is de kerngedachte van de Indische filosofie. Wij mogen echter de Leegte niet identificeren met het ***zijn**, zoals in de Indische religies zo vaak is gebeurd. Ik neem dus aan dat de kern van het bewustzijn in het boeddhisme nirvana is, d.i. de ervaring van de Leegte, ik neem echter niet aan dat de rest maya is. Dit betekent dat ook de Indische filosofie in haar kern een ϕ -filosofie is. Dit verklaart ook waarom men ze in de westerse filosofische traditie beschouwt als een non-filosofie en vaak als een door de religie gecontamineerde vorm van denken. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat een Φ -filosofie ook een verklaring van de religie moet geven.

Het Chinese denken is eveneens een ϕ -filosofie, omdat het geen rekening houdt met de transcendente dimensies, die kenmerkend zijn voor de mensenwereld. Het wil de mens reduceren tot een element van de natuur, omdat die natuur een intrinsieke harmonie kent en de mens het geluk kan realiseren door te participeren in deze harmonie. De natuur is evenwel drager van rationaliteit en wetenschap is tenslotte geen logische constructie, zoals men in de Griekse metafysica dacht, maar een zorgvuldig aflezen van de relaties in de natuur en de interpretatie ervan in logische modellen. Maar die natuur is ook drager van ontroerbaarheid, van emotionaliteit, die in een ritmische veldwerking het leven van de dieren stuurt. Vandaar het enorme belang van de natuur voor de opbouw van de transcendentie. Wat de wetenschap betreft is dat sinds het ontstaan van de experimentele wetenschap duidelijk. Maar in verband met religie, heeft tot nu toe hoofdzakelijk Zen begrepen dat de mysticiteit haar wortels in de natuur heeft en niet in een of andere dogmatiek. In het Westen is zulke opvatting marginaal gebleven en beperkte zich wezenlijk tot Eriugena, Bruno en Spinoza, en werd meerdere malen als pantheïsme veroordeeld door de dogmatici.

Geïnspireerd door deze driedimensionaliteit van het ***Zijn**, die op eenzijdige wijze tot uitdrukking komt in de drie grote filosofische tradities, ben ik mij de vraag gaan stellen hoe deze kon afgebeeld worden in mijn eigen **subjectiviteit**. Traditioneel stelt men het subject voor als bestaande uit een lichaam en een ziel of geest. Ik neem dit platonisch dualisme niet aan omdat het onvermijdelijk tot inconsistenties leidt. Wel geloof ik dat de mens een immanente en een transcendente dimensie vertoont. Ik stel vast dat de driedimensionaliteit van het ***zijn** noodzakelijk verband houdt en moet houden met de driedimensionaliteit van mijn subjectiviteit: het is tenslotte alleen maar een homothetische afbeelding van mijn eigen zelfervaring. Wat het ***zijn** 'an sich' is kan ik onmogelijk weten. Nu stel ik vast dat mijn transcendentie twee irreducibele aspecten vertoont, die zich complementair tot elkaar verhouden: rationaliteit en emotionaliteit. Onder deze laatste moet men verstaan: de Heideggerse idee dat ik altijd in een bepaalde 'Stimmung' vertoef, ik ben geen ogenblik vrij van emoties. Zijn deze emoties herleidbaar

tot rationaliteit, zijn zij beschrijfbaar in een booleaanse logica? Dit geloof ik niet, omdat emoties een 'verglijdend' karakter hebben. Emoties zijn daarenboven nooit waar of onwaar. Ik kan ze niet leren kennen langs een rationele beschrijving om, ik kan dit alleen door ze zelf te ervaren. De 'naam van de roos' verwekt een storende ruis bij de zuivere ervaring van 'de geur van de roos': hoe arationeler de ervaring hoe zuiverder. Geïnspireerd door de boeddhistische meditatie en de westerse mystiek, ben ik mij gaan afvragen of religie niet in diepste wezen een dergelijke ervaring is van het Mysterie, een Mysterie dat mij het meest nabij is in de natuur, in de medemens en in de kosmos, d.w.z. in de fenomenaliteit. Ik kan derhalve niet aannemen dat het hier om een onvolmaakte vorm van kennis gaat, hoe kan ik immers de geur van de roos leren kennen langs puur rationele weg? Of is de geur soms identiek aan de scheikundige formule van de geurstof? De geur is een directe ervaring. Als ik 'de geur' van het heelal wil leren kennen dan moet ik ruiken, niet redeneren; dit is tenslotte wat men in de meditatie doet: men neemt de geur van het heelal op. Nu is dit een permanent proces: ik verkeer altijd in een bepaalde 'Stimmung'. Ik heb dan ook radicaal gekozen voor een autonome emotionele functie. Dat men in het Westen niet graag hoort dat religie in wezen transcendent emotionele is, is alleen een gevolg van het feit dat emotionele niet tot rationaliteit herleidbaar is en dus als minderwaardig wordt beschouwd.

Nu zijn rationaliteit en emotionele twee aspecten van de menselijke lichamelijke. Evenmin als de ratio een ding is dat zich ergens in het lichaam schuil houdt, is de emotionele een functie van het hart; het is een functie van mijn totale lichamelijke, een feit dat voldoende bekend is uit de vele parameters die zich wijzigen bij elke verandering in de emotionele toestand. Indische denkers verwijten ons terecht dat wij de 'ziel' gelijkstellen aan de manas, d.i. de ratio, terwijl ze in feite atman, de belevingsgrond is; boeddhisten zullen het bestaan van deze atman als orgaan radicaal verwerpen in hun anatman-leer. Ratio en atman zijn geestelijke dimensies van onze lichamelijke, van onze fenomenaliteit. Wij zouden dan ook het cartesiaanse dualisme moeten verwerpen en spreken over de 'a-ratio': de ratio bestaat niet an sich, als autonoom orgaan. Wanneer men zich dus de vraag stelt naar, bijvoorbeeld, de cognitieve dimensie van de mystiek, moet men 'cognitief' niet verstaan als 'rationeel', maar als 'informatief'. Dit betekent dat ik door directe ervaring inderdaad 'kennis' opdoe, maar dit is geen rationele kennis. Daarom vat ik rationele kennis en emotionele ervaring op als twee vormen van informatie. Hoe zou ik de geur van de roos 'kennen' zonder directe ervaring?

Ik vat dus de mens op als een eenheid met drie dimensies: naturaliteit (lichamelijken), rationaliteit en emotionele. De mysterieuze toegankelijke eenheid *mens is een expressie van het *zijn zelf; ik ben derhalve voor mezelf de enige toegangsweg tot het bestaansmysterie, ik ben het middelpunt van het heelal. Splits ik in een filosofische act mijn menszijn op, dan is mijn lichamelijken een revelatie van het **Worden**: ik ben onverminderd een deel van het grote proces van de Natuur. Mijn rationaliteit is een revelatie van het **Zijn**, d.i. van de verborgen Rationaliteit van de kosmos. Mijn emotionele is een revelatie van het **Niet-zijn**, d.i. van de Mysticiteit van de Leegte, de ervaringsgrond van de kosmos.

Dan heb ik mij de vraag gesteld naar de diepere eenheid van deze drie dimensies, of m.a.w. naar het verschijnsel ***mens**. Aangenomen dat de kosmos vooralsnog culmineert in de mens, moet in de mens zelf de sleutel tot de kosmos gezocht worden. Daarbij ben ik uitgegaan van een idee uit de moderne kosmologie, met name dat de **Energie** eeuwig is en de niet-reduceerbare grond van alles (traditioneel noemt men deze energie God, maar dit is een erfstuk uit het mythologisch denken, uiteindelijk is 'God' alleen maar een naam). Zolang deze oerenergie zich in volmaakte symmetrie bevindt is het Al informatieloos: er zijn geen vormen, er is geen karma (daden). Wat wij traditioneel 'Schepping' noemen – of modern: Bigbang, is een verbreking van deze symmetrie, waardoor de energie zich heterogeniseert en er dus 'dingen' ontstaan en het heelal een informatie-heelal wordt. De **Informatie** (in-forma) ligt dus aan de basis van de fenomenaliteit. Deze twee grondconcepten zijn aan geen enkele cultuur gebonden, zij

zijn geen producten van een bepaalde Weltanschauung, en hebben dus een universeel karakter. Dit betekent dat ik Worden, Zijn en Niet-zijn in dit assenstelsel ' **energie x informatie**' moet kunnen plaatsen. De energie verklaart de **werking** van het heelal, de informatie zijn beschrijfbaar **patronen**. Uit de evolutie van het heelal leer ik dat dit een stuwning (rajas) vertoont van **gebonden energie** (met totale binding in de volmaakte symmetrie) naar **vrije energie** (deze laatste bereikt haar voorlopig hoogste grens in de mens). De mens blijft het wezen dat aan de aarde gebonden is, d.w.z. dat alleen kan overleven dank zij een grote dosis gebonden energie. Deze laatste uit zich in wordingspatronen (tao-patronen), een gevolg van de wet van het behoud van de energie. Hoe verder het heelal evolueert, hoe meer vrije energie er ontstaat, die beschikbaar is voor het creëren van nieuwe patronen. Dit proces speelt zich thans in grote mate in de mens af: wat wij cultuur noemen is niets anders dan de schepping van nieuwe gedragspatronen. Men noemt dit traditioneel ook een vergeestelijkingsproces. Dit proces vertoont twee dimensies die traditioneel beide worden aangeduid met het woord 'Verlichting': er is enerzijds de 'Aufklärung' die een vorm van rationele verlichting en daaraan gekoppeld existentiële bevrijding is; er is anderzijds ook de mystieke verlichting en de daaraan gekoppelde *moksa*, verlossing.

Ik heb dit model op andere plaatsen voldoende uitgewerkt. Het enige wat hier nog van belang is, is de vraag naar de **definitie van filosofie**. Definiëren we filosofie als een beschrijving van het Zijn als het zijn van de zijnden, dan heeft de filosofie haar einde bereikt in de wetenschap, en is ze wezenlijk nog van weinig nut; en een vlucht in de geschiedenis van de filosofie, waarbij alle systemen in juxtapositie als zoveel meningen (doxai) worden beschreven, geeft ons bij de moderne emancipatie van de mensheid maar weinig ruggeleuning meer. De filosofie kan zichzelf nog alleen overleven in 'de dunste verdunning van het zijn' (Heidegger). Dit is het noodlot van onze westerse filosofie, die deze 'verdunning' ondergaat in het postmodernisme.

Maar de Indische filosofische traditie had zich een ander doel gesteld, met name de beschrijving van het Niet-zijn. Indië heeft een grote filosofische geschiedenis achter de rug, maar het is duidelijk geworden dat ze haar einde heeft bereikt in de religie. De religies pretenderen de sleutel tot de verlossing in bezit te hebben, en de filosofie kan zich niet ontworstelen aan de religieuze context. Zo is het boeddhisme, dat terecht als een merkwaardige filosofie mag beschouwd worden, tenslotte een religieus systeem geworden. Iedereen die enigszins vertrouwd is met de Chinese filosofie, weet dat deze al eeuwen lang in een cirkel ronddraait. Bovendien is haar wu-wei leer tenslotte een vlucht voor de harde werkelijkheid van de maatschappelijke realiteit. De Chinese filosofie is niet in staat een huis te creëren voor de moderne informatiestroom.

Nu zijn deze drie filosofische tradities van groot belang geweest voor de geestelijke ontwikkeling van de mensheid. Maar het zijn drie uit elkaar gedreven continenten. De grote taak van de filosofie van de toekomst, zal er in bestaan deze drie grote tradities te integreren in een **mondiale Φ -filosofie**. Comparatieve filosofie is dan ook geen doel op zichzelf en geen vrijblijvend academisch vertier, het is niets meer dan een voorstadium tot een nieuwe filosofie. Het is immers een feit dat, ook in vakkringen, de kennis van de andere wereldbeschouwingen bedroevend armzalig is; er wordt zelfs nauwelijks een poging gedaan om ze als alternatief even ter studie te nemen. En het groeiende mondiale bewustzijn heeft hier weinig aan veranderd: we blijven er van overtuigd dat de westerse filosofie een unicum is en derhalve identiek met de wereldfilosofie. Dit is uiteraard ook een erfstuk van de religieuze opvatting dat de eigen religie de enig ware is en derhalve over de wereld moet verspreid worden. Maar het is ook geïnspireerd door de wetenschap: het is duidelijk dat er maar één wetenschap is en dat dit een westerse aangelegenheid is, maar dat deze universele geldigheid heeft. Geldt dit ook voor de religies? Vergelijkende godsdienstwetenschap werkt veel te veel in oppervlaktestructuren en is nog altijd teveel geïnspireerd door de negentiende eeuwse missioneringsstrategieën. Als we echter afdalen naar de dieptestructuur van de religie, dan blijkt er inderdaad maar één religie te bestaan, met name de mystiek. Zoals alle lokale 'wetenschappen' hebben bijgedragen aan het ontstaan van de moderne

eenheidswetenschap en daar tenslotte in zijn opgegaan, zo zullen alle lokale 'religies' bijdragen aan de mystieke eenheidsreligie en daar tenslotte in opgaan. Daar komen ze pas tot zichzelf. Dit betekent niet dat de religies zullen verdwijnen, maar dat ze één zullen worden in 'de geur van de roos' en in het besef dat 'het de berg niet kan schelen langswaar je hem beklimt'. Maar ook de lichamelijkheid is een unificerende factor: we hebben wezenlijk allemaal hetzelfde lichaam en hebben dezelfde fundamentele relatie tot de Umwelt; maar we ondersteunen deze lichamelijkheid op zeer verschillende wijzen, denk maar aan voeding, huisvesting, lichaamsverzorging, geneeskunde...en de zeer verscheidene culturele context.

Het is niet de taak van de Filosofie van dit alles een eenheidsworst te maken en de westerse leefpatronen aan anderen op te dringen, we hebben zelfs ethisch niet het recht anderen te onthemen, vooral niet als het motief commercieel gewin is. De Grote Filosofie moet op zoek gaan naar de Dieptestructuur van het *mens-zijn en moet derhalve de drie grote dimensies als uitgangsbasis kiezen. Nu rijst daarbij de vraag of filosofie alles op rationele wijze moet beschrijven, zoals ze traditioneel staande houdt. Om hierop te kunnen antwoorden, moeten we eerst de vraag naar de **Taal** stellen. Filosofie kan uiteraard alleen in taal worden beschreven. Dit betekent echter niet dat filosofie een literair genre is: de taal bepaalt de filosofie niet, een idee die nog bij vele comparatieve filosofen levendig is en in het postmodernisme veel armslag heeft gekregen.

Het zijn kan alleen beschreven worden in logische taal, met als ideaal de wiskunde. Dit betekent dat rationele filosofie er naar streven moet zich in wiskundige taal uit te drukken, zoals gepoogd werd in de formele logika. Maar wij weten dat we er nog ver vanaf zijn systemen met vrije energie op wiskundige manier te beschrijven. We moeten er ons mee tevreden stellen de dingen zo logisch mogelijk te beschrijven. Maar wat doen we dan met de taal van het niet-zijn? De Leegte kan alleen door symbolen worden gerepresenteerd. Symbolen hebben een vaste betekenis binnen een bepaalde cultuur, ook als ik niet exact kan zeggen waar ze betrekking op hebben. Zo is 'God' een van de oudste symbolen, waarvan ik de precieze betekenis niet kan weergeven, maar waarmee ik een 'werkingsveld' aanduidt. Het is duidelijk dat dit nog sterker geldt voor nirvana, sunyata (de Leegte), N-iets...Nirvana duidt geen 'idée claire et distincte' aan, het is een symbool voor een limiettoestand die ik zelf niet ervaren heb. Dit soort taal wordt vooral gebruikt in de religies. Filosofie is dan ook verplicht met dit soort ondefinieerbare werkelijkheden rekening te houden, omdat het hier om waarneembare werkelijkheden gaat. Diegenen die een definitie van de ervaring vragen mogen best herinnerd worden aan de grote wijsheid uit de Tao-Te-Ching: "Hij die weet spreekt niet, hij die spreekt weet niet".

De natuur als dusdanig, en dat betekent niet de rationele of de mystieke natuur, kan niet gevat worden in logische patronen of in een gefixeerde symbologie. Wie de natuur an sich wil beschrijven in haar intrinsieke dynamiek is verplicht te grijpen naar een metaforische taal. Hier duikt de poëzie in de filosofie op: ik probeer met beelden te verduidelijken wat mijn eenheidservaring met het Tao van de natuur betekent.

Nu is filosofie voor mij de taalkundige weergave van deze drie dimensies: rationele patronen, symbolische werkingsvelden en metaforische natuurervaring. Φ -filosofie moet deze drie talen tot een eenheidstaal verwerken. In feite hebben grote filosofen dit al altijd begrepen: ze weten dat de logische taal in menig opzicht ontoereikend is, en maken dan ook veelvuldig gebruik van symbolische taal (bijv. God, de ziel, enz) en van metaforische taal. De eenheidstaal kan dan niets anders zijn dan de dieptestructuur van deze drie taalvormen. Deze dieptestructuur moet begrepen worden vanuit de idee van de 'afbeelding' van de werkelijkheid. De werkelijkheid an sich is het *zijn; dit is slechts afbeeldbaar in zijn driedimensionaliteit. Het 'dichtend-denken' van Heidegger moet worden uitgebreid tot dichten van de fenomenaliteit, denken van de rationaliteit, symbolisch ter sprake brengen van de mysticiteit.

Dergelijke filosofie vertoont ook een groot respect voor niet-westerse tradities. Maar alleen hij die met deze vreemde levensbeschouwingen vertrouwd is, kan ook daadwerkelijk meewerken aan deze filosofische reoriëntatie van de toekomst, en mag van zichzelf zeggen: 'ego mundi civis'.

Bibliografie:

Ulrich Libbrecht, *Inleiding Cimparatieve Filosofie*, Deel I (1995), Deel II (1999), Deel III (ter perse); id., *Burger van de Wereld* (2001)